

безначајнији, тј. најмање важни односи могу се јавити као значајни у статистичком погледу. Стога је, како изгледа, неопходно увести следеће правило: да би правилно тумачење резултата једног теста статистичке значајности било што више обезбеђено, у извештају који се подноси научној јавности треба навести потпуне податке како о нивоу вероватноће на коме је нулта хипотеза одбачена, тако и о природи и величини утврђеног односа.

По свему што је напред речено излазило би да широка распрострањеност употребе тестова статистичке значајности у истраживачкој пракси друштвених наука, поготову у испитивањима односа између узрока и последице, много више говори о заосталости и неразвијености, него о методолошкој зрелости ових наука. Не само због тога што у друштвеним наукама преовлађује изразита склоност ка употреби тестова ове врсте без претходне контроле релевантних спољашњих чинилаца, већ исто тако и због тога што резултати ових тестова не пружају поуздан основ за тумачење теориске важности утврђених односа. С обзиром на стање у коме се друштвене науке данас налазе, може се рећи да је магична формула „одбацивање нулте хипотезе на том и том нивоу вероватноће” много више знак лажне учености него стварни допринос научном сазнању.

Михаило Ђурић

УГОВОР О КООПЕРАЦИЈИ И УСПОСТАВЉАЊЕ НОВИХ ДРУШТВЕНИХ ОДНОСА НА СЕЛУ

І. Уклањање заостајања путем сарадње. — У годинама непосредно после наше револуције чињени су значајни напори у циљу унапређења пољопривреде, па ипак постигнути резултати нису били задовољавајући. Пољопривредна производња је озбиљно заостајала за општим привредним развитком земље, што је знатно умањивало наше успехе у социјалистичкој изградњи. Међутим, у току последње четири године, почев од 1957, у пољопривредној производњи забележени су изванредни резултати (1). Ови успеси нису случајни, нити се могу објаснити неким изузетно повољним атмосферским приликама. Остварени резултати су у првом реду последица великих напора, уложених средстава и одређених мера у области пољопривреде. Поред материјалног и чисто економског улагања, предузете су и одговарајуће друштвено-политичке мере усмерене на стварање нових односа на селу. Те мере су морале бити спроведене у складу са нашим општим друштвеним, економским и правним развојем. А то значи уз поштовање воље и интереса непосредних произвођача. У том смислу Савезна народна скупштина је априла 1957. донела Резолуцију о перспективном развоју пољопривреде и задругарства (2) којом су дате опште ди-

(1) Ако се просек годишње пољопривредне производње за раздобље 1947—56 означи са 100, онда у 1957 имамо индекс 145, у 1958 — 129 и 1959 — 169. Подаци из Статистичког годишњака ФНРЈ, 1960, с. 117.

(2) „Службени лист ФНРЈ”, бр. 19/1957.

рективе и указано да је суштина наше политике на селу подруштвљавање процеса производње које треба да се убрза јачањем средстава за производњу у оквиру социјалистичког сектора пољопривреде и остварењем разних облика сарадње — кооперације између пољопривредних организација тог сектора и индивидуалних пољопривредних произвођача. Као правно средство за примену и конкретизацију ових мера послужило је уговор о кооперацији пољопривредне организације са индивидуалним произвођачем-сељаком.

Неоспорно да су успеси у пољопривредној производњи, последњих година, добрим делом и резултат значајних материјалних улагања које је наша заједница у садашњим условима могла да издвоји за унапређење пољопривреде. Па ипак, друштвено-економски посматрано, ова улагања, као и даља знатна улагања која се планирају, имајући у виду крајњи циљ — стално повећање пољопривредне производње и приноса, једва представљају само половину проблема. Потпуно и трајно решење овога питања зависи од постепеног успостављања нових друштвених односа на селу путем производне сарадње.

II. *Економска сарадња два својинска сектора.* — За један хармоничан развитак пољопривреде, трајније и стално повећање пољопривредне производње у складу са потребама било је неопходно развијати такве производње односе на селу који би пружили могућност да се што потпуније искористе постојећа материјална средства и природни услови земљишта и да се што веће површине обухвате савременом производњом. Основу за развитак нових производних односа могла је да чини само економска-производна сарадња између приватног сектора — расцепканог индивидуалног сељачког поседа који располаже са више од 90% свих обрадивих површина, и друштвеног сектора који располаже са скоро свим модерним средствима за пољопривредну производњу (тракторима, комбајнима, вршалицама, косачицама и сл.), као и другим агротехничким и агрохемијским средствима неопходним за савремену пољопривредну производњу (3). Таква једна сарадња није произвољност или неки експеримент већ економска нужност у нашим условима, претпоставка даљег развитака пољопривреде у целини као значајне привредне области. Економски се осећа потреба да се ојачали производни капацитети социјалистичког сектора, модерне пољопривредне машине и друга средства, ангажују на знатно ширим комплексима земљишта од оних са којима располаже тај сектор. То значи и на земљишним површинама индивидуалног сељака (приватном сектору), како би се и те површине укључиле у модерни процес пољопривредне производње и повећали приноси. Од ове сарадње, начелно може имати користи и једна и друга страна. Са своје стране посебно, индивидуални пољопривредни произвођач је економски заинтересован за повећање приноса и производње, а што сам без помоћи технике социјалистичког сектора не би био у стању да изврши. Ово је сасвим јасно када се има у виду чињеница да савремени начин

(3) Инж. Јордан Блажевски: *Механизација пољопривреде у 1960 години*, „Механизација пољопривреде“, бр. 1/1960, с. 3, наводи да је 1959 број трактора у социјалистичком сектору пољопривреде прелазило 30.000 а да је 1960 тај број био око 36.000.

обrade земље захтева знатна улагања средстава (са којима наш сељак не располаже), и тек је на основу тих улагања могућно остварити високе приносе. Према томе, заједнички циљ постоји и економски интереси се подударају, има што да се размењује, те је сарадња не само могућа већ и нужна за обе потенцијалне уговорне стране. Истакнуто је да правно средство за остварење ове корисне сарадње може бити само уговор. Без облигационоправног уговора ова економска сарадња не би могла да се оствари и добије правну заштиту. Иако представља правно средство за остварење ове сарадње на коју су странке економски упућене, тај уговор има огроман значај за даљи развој и унапређење те сарадње. Поред осталог, у нашим условима он је и средство за спровођење одређене аграрне политике. Не би требало схватити да је самим тим, што је уговор постао извор-основ којим се регулише ова сарадња, решено све. Уговор о кооперацији је правно средство. То значи да може као и свако средство бити употребљено добро и лоше. Воља равноправних странака која у уговору долази до пуног изражаја не може бити ничим ометана. Одредбе уговора треба да омогуће правилније и потпуније односе — узајамна права и обавезе у процесу заједничке производње. То значи да најадекватније регулишу економски промет. Укратко, економски интереси странака добијају кроз уговор своју правну заштиту. Уговор је закон за странке. Према томе, што уговорне обавезе и права буду више израз стварне воље и интереса странака, адекватно изражених у уговору, то ће и његов значај за даљу економску сарадњу — кооперацију бити све већи а сама сарадња успешнија у интересу уговорних страна и пољопривреде у целини.

III. Улога уговора у успостављању нових друштвених односа на селу. — Кооперација у пољопривреди као и сваки економски феномен и уговор о кооперацији као правно средство за њено остварење имају и своје социјалне последице. Ове последице су утолико дубље и значајније, уколико се дешавају у земљи која изграђује социјалистички систем — ново друштвено уређење. Питање је сложено, па би ради успешније обраде било корисно да се подели на четири подпитања: 1. односи између социјалистичког сектора и индивидуалног пољопривредног произвођача; 2. „подруштвљење” производње; 3. питање ренте и акумулације друштвених средстава; и 4. решавање „сељачког питања” на хуманији начин у периоду социјалистичке изградње.

1. Односи између социјалистичког сектора и индивидуалног пољопривредног произвођача. — а) Садашњи односи између сељака и пољопривредних организација. — Може се слободно рећи да су садашњи односи између сељака и привредних организација социјалистичког сектора засновани на узајамном поверењу. Ово узајамно поверење је са друштвеног гледишта, чињеница од првенственог значаја. Сада сељак прихвата претежним делом и радо све мере и препоруке које потичу од социјалистичког сектора у пољопривреди или других органа друштвене заједнице који се баве питањима пољопривреде, на пример: мере за заштиту воћњака и винограда, мере за заштиту стоке, савете пољоприв-

вредних стручњака у погледу модерне обраде земље, продаје своје производе преко задружних продавница, закључује уговоре о кооперацији са пољопривредним организацијама и другим установама. Тешко се сада може говорити о традиционалном конзервативизму нашег сељака. Наравно, потребно је подвући да сада постоји материјални фактор за ову сарадњу, за помоћ, па самим тим и за узајамно поверење (4).

б) *Сељак је схватио садашње мере.* — Сељак је схватио, у огромној већини, да садашње мере које предузима социјалистички сектор имају за циљ напредак пољопривреде — пољопривредне производње и подизање животног стандарда пољопривредника. Тачно је да је из овога мотива сељак и прихватио кооперацију. Али ипак, овде постоји и значајна психолошка околност: сељак је остао у својој психи ситни сопственик. Он неизмерно воли своје парче земље, што је и природно јер је оно извор његове егзистенције-опстанка. Следствено томе, он радо прихвата мере које не дирају у његову својину. С друге стране, социјалистички сектор својине није се одрекао подрштвљења, социјализације на нашем селу. И то не само из разлога и поставки маркистичке теорије већ, и нарочито, са разлога социјалистичке праксе. Неоспорно је да је организација пољопривредне производње много лакша и рентабилнија на једној већој површини обрадиве земље него на већем броју мањих и разбацаних сеоских поседа. У првом случају имамо широке могућности за интензивно коришћене савремених техничких средстава за производњу (трактора, комбајни, вршалица и сл.) и за примену савремених агротехничких метода при обради земље, док је то у другом случају тешко остварити. Најзад, подруштвљење средстава за производњу у свим привредним гранама захтева, пре или касније, и подруштвљење у пољопривреди. Дакле, крајњи циљ је подруштвљење обрадиве земље и средстава за производњу на нашем селу.

Како сада ускладити ова два дијаметрално супротна става и тенденције? Сматрамо да је то не само могуће него да се и остварује. Овај мост, ова веза и решење је кооперација у пољопривредној производњи између два различита својинска сектора и уговор о кооперацији као правно средство те сарадње. Шта може учинити кооперација за довођење у склад ове две социјалне антитезе?

в) *Кооперација даје прихватљиво решење социјалних супротности на селу.* — Сарадња у пољопривреди путем уговора о кооперацији даје прихватљиво решење ове социјалне супротности, и не само тренутно за садашњост већ и у догледној будућности. Пре свега, то није једна привремена мера него једна аграрна политика оријентисана на дужи рок у интересу постепеног преображаја села и сељака и подизања његовог животног стандарда, као и побољшање општих услова пољопривредне производње. Кооперација у пољопривреди усклађује данас интерес ин-

(4) На унапређењу пољопривреде раде 83 института и научне установе, 80 станица за заштиту биља, 420 станица за заштиту животиња, 450 ветеринарских амбуланти, 250 центара за вештачко осемењавање, 47 великих расадника за воћарство и виноградарство, док стручне кадрове спрема 9 пољопривредних и ветеринарских факултета и више од стотине пољопривредних школа. — Подаци из: Mille données sur la Yougoslavie, Belgrade, 1959, p. 25.

дивидуалног пољопривредног произвођача и интерес пољопривредне организације, односно социјалистичког сектора, јер индивидуални произвођач, сељак, остаје власник своје земље; ово је за њега сада још најзначајније и основно питање, а социјалистички сектор добија простране површине за организацију савремене пољопривредне производње и постизање високих приноса. Али постизање високих приноса у кооперативним односима је витални интерес и за сељака — од тога зависи побољшање његових животних услова. Даље, високи приноси омогућавају пољопривредној организацији акумулацију и још интензивнију примену савременог начина обраде земље а сељаку знатно олакшавају напоран и исцрпљујући рад. Са гледишта друштвене заједнице, овом сарадњом се постиже да пољопривредна производња буде у могућности да непрекидно снабдева непољопривредно становништво прехранбеним производима и индустрију неопходним сировинама.

Сељак и пољопривредна организација су нашли своје материјалне интересе у кооперацији а то је и пресудно за њихове узајамне односе. Сасвим су могућа извесна колебања, несхватања, и тога већ има код извесних пољопривредних организација и сељака. Али то није карактеристично. Основа узајамног поверења је створена а она је посебно значајна за друштвени преображај села. Ако ови односи сарадње буду настављени и развијани у току дужег временског периода, на пример 15—20 година, и психологија сељака ће се постепено мењати и променити, па ће за њега и колективизација, потпуно подруштвљење, постати природна, сасвим прихватљива и корисна ствар.

2. — *Подруштвљење пољопривредне производње.* — а) *Тешкоће подруштвљења пољопривредне производње.* — Када се говори о подруштвљењу пољопривредне производње у ширем смислу, обично се мисли на један рад у пољопривреди који би био врло близак методу рада у индустрији. Међутим, за сада ипак у читавом свету преовлађује индивидуална пољопривредна, сеоска производња, што значи већином свако газдинство води затворену производњу. Оваква производња је упућена првенствено на подмирење домаћих потреба сеоског газдинства, а тек са евентуалним вишковима се излази на тржиште. То је контраст у односу на индустријску производњу која је искључиво оријентисана на тржиште.

Историјски посматрано, пољопривреда је у почетку била колективна. У свом раду *Пољопривредна географија света*, П. Жорж (Georges) каже: „Изгледа утврђено, према сада добијеним историјским подацима, да је пољопривреда почела, пре свега и свуда, као колективни рад племена или села” (5). Располажући са неусавршеним, примитивним, средствима за производњу пољопривреда је морала бити колективна. То је била залога опстанка. Али када је човек постао способан да производи сам, захваљујући развиту средстава за производњу, то је представљало велики напредак. Индивидуална породица је постала способна да сама производи за своју исхрану и опстанак. Пољопривреда се јако дуго одр-

(5) Pierre Georges: *Géographie agricole du monde*, Paris, 1948, p. 38.

жала на овом нивоу индивидуалне производње, и то у већини скоро до почетка XX века.

Индустријска револуција је споро, постепено, продирала у област пољопривреде, тако да је, посматрано у светским размерама, сеоска индивидуална производња преовлађивала. Али у наше време одлучни преокрет је у току. Електрификација и машина мења пољопривредни рад. Доскорашњи начин обраде земље се постепено, иако лагано, потискује. Међутим, гледано у целини, он даје грчевити отпор, чувајући архаичне традиције. Која је то снага што одржава, још у претежном делу, овај начин рада у пољопривреди? То је монопол приватне својине на ситним парцелама обрадивог земљишта — земљишна својина. То није само правно питање — питање власништва већ је то једно шире социјално питање. Са тим сложеним питањем се срела и наша друштвена стварност у процесу социјалистичке изградње и почела га решавати. Ово питање подруштвљења производње на селу је неупоредиво теже него подруштвљење у осталим привредним гранама. Релативно је лако национализовати или експроприсати највише стотинак хиљада приватних индустријских и других предузећа, код којих је узгред буди речено већ остварен знатан степен подруштвљења, али је врло тешко са друштвеног гледишта национализовати неколико милиона сеоских газдинстава која у једној аграрној земљи представљају више од половине укупног становништва.

б) *Подруштвљење производње у југословенској пољопривреди.* — Начин решавања овога сложеног питања у југословенској пољопривреди заслужује посебну пажњу. Да би оценили наше искуство у решавању подруштвљења пољопривредне производње, изнећемо укратко став марксистичких теретичара о том питању. Карл Маркс је писао следеће: „Пролетаријат на власти дужан је предузети такве мере које положај сељака непосредно побољшавају и које га, на тај начин, придобијају за револуцију; мере које у клици олакшавају прелаз од приватне својине на земљи на колективну, тако да сељак сам прелази на тај економски пут; али не треба сељака застрашивати проглашењем, на пример, укидања права наслеђивања или укидања његове својине; [...]” (6). Исто схватање још потпуније изражено, налазимо код Ф. Енгелса када одговара на питање какав је став према ситном сељаштву, те поред осталог каже: „Друго, исто тако је очигледно да онда када будемо у поседу државне власти нећемо моћи ни да мислимо на то да ситне сељаке насилно експропријешемо (свеједно да ли с отштетом или без отштете), као што ћемо то морати да учинимо с крупним земљопоседницима. Наш задатак у односу на ситног сељака састоји се пре свега у томе да његово приватно газдинство и приватни посед преведемо у задружни, али не силом, него помоћу примера и пружања друштвене помоћи за ту сврху. А тада ћемо,

(6) К. Маркс: Конспект Бакуњинове књиге: Државност и анархија, Сочиненија, Москва, 1935, т. XV, с. 187.

свакако, имати довољно средстава да ситном сељаку ставимо у изглед преимућства која му већ сада морају бити јасна" (7).

Лењин је питању социјалистичког преображаја пољопривреде посвећивао посебну пажњу. Сматрао га је једним од основних и најосетљивијих питања у изградњи социјализма. Углавном, он је сматрао да сељак као трудбеник гравитира ка социјализму дајући предност диктатури пролетаријата у односу на диктатуру буржоазије. Међутим, он је сматрао да сељак као продавац жита тежи ка буржоазији и слободној трговини, тј. назад ка „навикнутом" старом „исконском" капитализму (8). Ипак, иако је сматрао да се сељаштво због свога положаја колеба између старог и новог друштва, он није био ни за какве насилне мере већ је тај преображај предвиђао као дуготрајан процес који ће бити омогућен само солидном материјалном базом, применом технике, трактора, других машина и електрификације у земљорадњи у масовним размерима. Он је сматрао да ће та средства, материјална база, постепено преобразити психологију и навике сељака, и то у једном дужем периоду (9).

Ове поставке класика марксизма нашле су стваралачку и практичну примену у нашој земљи. У Југославији је ненасилним мерама извршено подруштвљење пољопривредне производње на једној значајној површини. На пример, 1958, пољопривредне организације социјалистичког сектора (пољопривредна добра, сељачке радне задруге, земљорадничке задруге и др.) поседовале су 1,170.000 ха, или око 10% обрадиве земље. Сваке године овај се фонд повећава путем куповине, наслеђа, поклона и сл. приватне земље — земље из приватног сектора. Међутим, не би било правилно процес подруштвљења ценити само по обрадивим површинама са којима располаже социјалистички сектор, јер ми имамо већ једну његову значајну афирмацију по обиму пољопривредне производње и по висини постигнутих приноса по хектару. Тако су пољопривредне организације, у 1958, са свега 8% од укупних површина засејаним пшеницом и кукурузом, произвеле око 350.000 тона пшенице, што представља, према процени, око 2/3 тржних вишкова, и око 650.000 тона кукуруза, што износи 17% укупне производње кукуруза у земљи те године. Исте године, социјалистичке привредне организације су произвеле 493.000 тона шећерне репе, а то чини 1/4 укупне производње. Исти је случај и са осталим индустријским биљем (10).

Наравно, када овоме додамо и кооперацију између пољопривредних организација и сељака, што је такође подруштвљена производња без обзира на власништво парцеле, онда већ у 1960 имамо близу пола пољопривредне производње, према њеном ефекту а не према површини и броју произвођача, *подруштвљено*. Овоме знатно доприноси и нагли пораст приноса по хектару који се остварује на подруштвљеним парцелама и

(7) Ф. Енгелс: Сељачко питање у Француској и Немачкој. Изабрана дела, II. Култура, 1950, с. 424.

(8) В. И. Лењин: Сочиненија, т. 29, IV изд., Лењинград, 1950, с. 359.

(9) В. И. Лењин: н. д., с. 187.

(10) Едвард Кардељ: Проблеми социјалистичке политике на селу, Београд, 1959, с. 108.

све већа разлика у приносима на штету сељака који су ван кооперације (11).

в) *Значај и место уговора о кооперацији у подруштвљењу производње.* — Уговор о кооперацији у пољопривреди игра све значајнију улогу у овом како квантитативном, тако и квалитативном подруштвљавању производње на селу. Он повезује нове индивидуалне произвођаче (сељаке) са социјалистичким сектором и подиже општи ниво пољопривредне производње, као и учешће овога сектора у стварању тржних вишкова. Путем уговора, постепено и без потреса, врши се процес подруштвљења производње, при чему су странке руковођене искључиво својим економским интересима а не присијене разним административним мерама и ванекономском притиску. Постепено, ступајући у уговорне односе са пољопривредном организацијом, сељак напушта своју запрегу и примитивни начин обраде земље и оријентише се на савремену производњу постајући тиме све више произвођач а све мање власник земље. У томе је још један значај уговора о кооперацији као средства помоћу којег се у нашим условима врши подруштвљење производње на селу у складу са општим поставкама марксизма.

Према томе можемо закључити да постоје три фактора која постепено делују на подруштвљење пољопривредне производње: а) постепено повећање површина социјалистичког сектора-куповином, наслеђем, поклоном, експропријацијом и сл. приватне земље и мелиорацијом досада необрађеног земљишта; б) даљим повећањем приноса на подруштвљеним површинама; в) уговор о кооперацији између пољопривредних организација и индивидуалних произвођача.

Ако ова три фактора буду остваривана паралелно и доследно, имаћемо једно оригинално решење овога значајног питања у нашим посебним условима изградње социјализма: подруштвљење пољопривредне производње без обавезног подруштвљења земљишне својине. На тај начин питање земљишне својине би у будућности постало другоразредно и споредно.

3. *Питање ренте и акумулације друштвених средстава.* — а) *Признавање ренте у уговору о кооперацији.* — Почев од времена када је у политичкој економији преовладало мишљење енглеских класика да је рад искључиви извор богатства, питање земљишне ренте је једно од највише дискутованих питања. Адам Смит (Smith) је у свом великом делу истакао: „Ако се рента посматра као цена која се плаћа за употребу земље, она је, наравно, највиша цена коју себи закупац може допустити да плати у конкретним приликама земље” (12). А затим је показао да је рента са површина под житарицама та која у Европи регулише ренту

(11) Тако је, на пример, у току последње четири године (1957—60) код пшенице постигнут просек од 16,2 мет. цента по хектару. Међутим, приноси се знатно разликују по врстама газдинства. На друштвеним он је 28,8 у кооперацији 21, а на индивидуалним газдинствима ван кооперације 14,4 мет. цента по ха. — Подаци: Статистички годишњак ФНРЈ, 1960, с. 118—124; Статист. календар за 1961, с. 34 и 37 и „Борба“ од 23. 11. 1960, с. 5.

(12) Adam Smith: An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations, London, 1903, George Routledge & Sons, p. 114.

и за сва остала обрадива земљишта, изузев у посебним ситуацијама (13). У марксистичкој теорији, такође, питање ренте заузима значајно место. Детаљно су разрађени поједини облици ренте, дата анализа и оцена њеног карактера, па се предвиђају и услови за њено нестајање. Према Карлу Марксу ти услови су да друштво буде организовано као свесно и планско удружење. Тада је могуће укинути дохотке у свим видовима из различитих облика земљишне својине и производних средстава у пољопривреди (14).

Међутим, оквир и циљ овога чланка не допушта нам да анализирамо ове и друге теорије већ смо их поменули да би боље сагледали наша искуства, па ћемо у даљем проучити ренту која је нашла место у уговору о кооперацији између пољопривредних организација и индивидуалних произвођача, сељака.

У Југославији се доста често дискутује о легалности ренте у социјалистичкој земљи. Тачно је да рента није социјалистичка категорија већ је у претходном друштвеном систему, капитализму, ово питање требало да буде решено. Али у пракси питање ренте се поставља и данас, и то независно од наше воље.

Питање које се у овом случају практично поставља није тако сложено: да ли плаћати ренту индивидуалном пољопривредном произвођачу, сељаку, за земљу коју даје по уговору у кооперацију, или не? Ако одговоримо негативно очевидно је да сељак неће закључити уговор. За то имамо већ један доказ: на пример, 1949 сељачке радне задруге су плаћале задругарима у просеку 58,5 динара а у 1950 71,1 динар ренте по хектару. Ова висина ренте није ни симболична, зато што је цена 1 ха обрадиве земље достигала и вредност од 150.000 динара (15). Природно да је овакво „плаћање” ренте било такође један од фактора, поред осталих, који је проузроковао неуспех убрзане колективизације у годинама 1949 и 1950. Али ако одговоримо позитивно, поставља се друго питање: да ли је плаћање ренте оправдано у условима наше социјалистичке изградње? Потпредседник Е. Кардељ у свом делу *Проблеми социјалистичке политике на селу* одговара позитивно али под једним условом да плаћање новчане ренте долази као резултат повећаних приноса, повећане продуктивности рада и успостављања савременог процеса производње. У таквом случају рента несравњиво мање одузима друштву него што оно губи због ниске продуктивности рада на сељачком газдинству (16).

Прихватајући ово мишљење, сматрамо да је потребно нешто јаче нагласити значај начина плаћања и метода обрачунавања ренте. Практика је показала да би рента требало да буде одређивана фиксно од уговорних страна приликом закључења уговора о кооперацији, и то по хектару обрадиве површине. Њено обрачунавање као материјалног трошка пољопривредне производње нарушава донекле еквивалентност узајамних давања при подели приноса и даје могућност да једна уговорна страна

(13) Adam Smith: op. cit., p. 121.

(14) К. Маркс: Капитал, III, с. 610.

(15) Velimir Vasić: Le développement de l'agriculture en Yougoslavie de 1945 à 1955, Strasbourg, 1956, p. 24.

(16) Едвард Кардељ: н. д., с. 154.

са релативно мало рада оствари велики процент учешћа у овој расподели. Па ипак, овде не би требало категорички одбацити и такав начин учешћа у расподели, ако обе уговорне стране у њему налазе свој интерес и то одговара њиховој стварној вољи, што, према садашњим приликама неће увек бити случај. Могуће је, и таквих примера има, да начином одређивања и обрачунавања ренте једна уговорна страна буде оштећена (17). Ово је често последица не само високо признате ренте него и тога што рента, урачуната у таквом износу као сељаково улагање, односи у већини случајева оваквог урачунавања по једну четвртину укупног приноса у корист сељака при расподели. Док би, да се као фиксан износ претходно издвојила, падала на терет укупног прихода, значи на оба удела уговорних страна. Понекад техника обрачунавања није другоразредна. Јасно је да у оваквом случају не постоји еквивалентно учешће у расподели повећане пољопривредне производње остварене по уговору о кооперацији. Конкретно, у изнетом примеру задруга није добила еквивалент за своје учешће и своју улогу у производњи и остварењу релативно високог приноса. У ствари, она је овде оштећена у корист индивидуалних пољопривредних произвођача са којима је кооперирала. Међутим, сасвим је могућ и обрнут случај, тј. да начином обрачунавања буде оштећен индивидуални произвођач, што се такође у пракси догађа (зарачунавање операција које нису извршене, високе цене радова, високе камате и сл.). У свим кооперативним односима потребно је поштовати принцип еквивалентности као основу трајних и правичних односа а не руководити се принципом да се искористи неискуство или слаба упућеност друге уговорне стране.

б) *Нужност признавања ренте у садашњим условима.* — Поред резерве која је изнета у претходној тачки, а имајући у виду и чисто теоријска гледишта, у пракси је плаћање ренте корисно у садашњој ситуацији јер оно омогућује даљи развитак уговора о кооперацији у југословенској пољопривреди и његову пуну афирмацију. Плаћање ренте је једна нужна а за сада и корисна концесија коју социјалистичко друштво чини радним сељацима-власницима земље зато што су они део радног народа и зато што је рента, њено признавање, једини облик који омогућује постепени прелазак сељака на социјалистичке производне позиције, крупну производњу намењену тржишту, ако искључимо процес капиталистичког раслојавања села, експропријацију ил иопшту колективизацију стаљинског типа (18).

Чињеница је да прихватање ренте, њено признавање у уговору о кооперацији између пољопривредне организације и индивидуалног произвођача представља нужну последицу признавања приватне земљишне

(17) На пример, једна задруга је закључила уговоре о кооперацији са индивидуалним произвођачима за производњу пшенице на 27 ха. земљишта. Рента је била урачуната у трошкове производње. Обострана улагања (рачунајући као сељак удео и ренту) била су приближно једнака. Остварен је принос од 30 метарских центи по хектару, а на крају је задруга добила, поврх надокнаде својих трошкова, још 53.108 динара (око 2.000 динара по хектару, док су кооперанти добили 800.856 дин. (526.000 на име ренте и 274.356 дин. на име чистог прихода), уствари око 30.000 динара по хектару. — Према подацима Опште земљорадничке задруге Вечеј, в. Е. Кардељ: н. д., с. 282.

(18) Према Е. Кардељу: н. д., с. 154 и 155.

својине (истина јако ограничене на максимум од 10 ха обрадивог земљишта), па као и у капитализму друштво мора плаћати овај историјски дуг монопољу приватне својине на земљи. Истина, рента је код нас само једна привремена категорија која ће се постепено мењати, али то је данас у нашим условима чињеница која се не може заобићи у уговорима о кооперацији у пољопривреди. Стога се у уговорима појављује као неопходан састојак-елемент. Међутим, као што смо видели код А. Смита, закупац-пољопривредна организација даје само оно што може себи допустити у датим приликама, док код доброг пословања њој остаје одређени део акумулације за даље унапређење производње и увећање друштвених средстава.

4. Решавање „сељачког питања” на хуманији начин у периоду социјалистичке изградње. — а) Став оснивача марксизма према сељачком питању. — У делу *Сељачко питање у Француској и Немачкој*, Ф. Енгелс, оцењујући аграрни програм Социјал-демократске партије Француске, усвојен на Марсељском конгресу 1892 и захтеве усвојене у Нанту 1894, придао је велики значај решавању сељачког питања. Посебно је цењен положај ситног сељака и његово постепено пропадање у условима капиталистичке производње. Међутим, у истом делу је истакнута и извесна бојазан и неповерење сељака у нове мере које би задирале у његово власништво. Тако Енгелс каже: „Као такав [ситни сељак — прим. Р. Ђ.] требало би да радо слуша социјалистичку пропаганду. Али неки пут га у томе спречава његов дубоко усађен смисао за власништво. Уколико му борба за његов угрожени комадић земље постаје све тежа, утолико се он грчевитије хвата за њ и утолико више гледа у социјал-демократу који говори о предаји земљишне својине у руке читавог друштва исто толико опасног непријатеља као и у зеленашу и адвоката” (19). Питајући се како да се савлада та предрасуда, Ф. Енгелс одговара да се у поменутом програму француских социјалиста марксистичког правца налази практично упориште. Поред захтева за заштиту радника-беземљаша (надничара и слугу), програмом је предвиђена и помоћ ситном сељаку и закупцу и то путем набавки пољопривредних машина и других средстава од стране општине и давање сељацима на услугу по цени коштања; стварање задруга за набавку репродукционог материјала и за продају пољопривредних производа својих чланова; укидање пореза при преносу права својине на земљи ако вредност не прелази 5.000 франака; арбитражне комисије за снижавање претерано високих закупнина и за отштету закупцима и наполичарима (*métayers*) за повећање вредности земљишне парцеле које је настало услед њиховог труда; укидање члана 2102 *Code civil*-а (20) који, поред осталог, власнику земље даје право залог на жетву; утврђивање свега што је сељаку неопходно потребно за вођење газдинства и које као такво не може да се плени. Приметимо да је ова последња мера-заштита сељачког „окућја” била спроведена у Србији још 1836. Према указу кнеза Милоша било је тада одређено „да у варошима

(19) Ф. Енгелс: *Изабрана дела*, II, Београд, 1950, с. 413—415.

(20) Члан 2102 *Code civil*-а предвиђа уопште привилегије поверилаца на одређена покретна добра.

на кућу у којој тко живи, а у селима на кућу, баштину, два вола и краву нико се задужити не може нити ће се интабулација на речена добра за правилну признати [...]” (21).

Нећемо се упуштати у начин решавања сељачког питања у условима капитализма јер би то питање могло да буде предмет посебног рада, али напомињемо да је овде реч о начинима решавања који се разликују у разним земљама, па и у разним периодима у истој земљи, те би свако уопштавање довело до површних закључака. У многим европским земљама, аграрно питање представља једно од најзначајнијих и често непотпуно решених политичких, економских и правних подручја. Став Ф. Енгелса изнели смо напред само да би показали како су оснивачи марксизма посматрали делимично ублажавање овога питања у капитализму.

б) *Тешкоће у решавању сељачког питања у периоду социјалистичке изградње.* — Преузимањем власти од стране радничке класе обично се наслеђује сељачко питање као тежак, прворазредан и наодложен задатак. Потребно је у другим привредним гранама запослити вишак радне снаге који се неизбежно појављује на селу, потребно је повећати пољопривредну производњу ради обезбеђења исхране непољопривредног становништва које се нагло повећава и ради индустрије у развоју. Али, и то је за сељаштво најважније, потребно је побољшати његов животни стандард, побољшати услове његовог тешког рада и омогућити његов друштвени и културни развитак у складу са општим развикоком земље. У неким социјалистичким земљама покушава се да се ово питање реши путем опште колективизације која се у највећем броју случајева остваривала и остварује путем административне принуде и уз кршење принципа доброволности, добровољног учлањења и приступања сељака задругама, кооперативама (колхозима). Негативно искуство у СССР у овом погледу је поучно (22). Познато је да је и у нашој пољопривреди било сличних покушаја 1949 и 1950. Као последица ових мера, редовна појава је опадање пољопривредне производње уопште а напосе у сточарству. Друга негативна, чисто друштвена последица је јак пасиван отпор сељаштва које није још спремно да прихвати потпуно колективно газдинство на место свога индивидуалног поседа, као решење и излаз из економских тешкоћа у којима се налази.

в) *Сељачко питање код нас и значај уговора о кооперацији за његово решавање.* — Посебно за нашу земљу, сељачко питање је представљало и још представља тешкоћу у општем развикоку производних снага и спровођењу социјалистичке политике на селу. Ово из разлога што је, на пример у 1945, било око 75% пољопривредног становништва од укупног броја, а 1958 око 55% (23), док се сада тај процент креће око 50%. Ако ово питање упоредимо, на пример, са Енглеском где је у 1957 у пољопривреди било запослено 5%, или у Западној Немачкој 12%, САД 14%, итд., од

(21) Јеленко Петровић: Окућје или заштита земљорадничког минимума. Београд, 1930, с. 88.

22) Просечна производња житарица у СССР све до 1953 била је на нивоу 1913, док је сточарство и назадовало. — По реферату Н. С. Хрушчова на децембарском Пленуму ЦК КПСС 1958, наведено код Е. Кардеља: н. д., с. 88 и 89.

(23) Едвард Кардељ: н. д., с. 42.

укупног становништва (24), онда видимо колико значај има правилно и ефикасно решавање сељачког питања у условима наше социјалистичке изградње.

Уговор о кооперацији у пољопривреди је један од облика и начина постепеног решавања сељачког питања. Повећаном пољопривредном производњом која треба да буде резултат кооперације побољшава се животни стандард сељака, олакшава му се пољопривредни рад (јер најтеже послове обављају пољопривредне машине), ослобађа радна снага за послове ван пољопривреде а он навикава на модерну производњу и трајну сарадњу са социјалистичким сектором. Наравно све ово под условом да се у кооперацији стварно постигну добри економски резултати, како у погледу висине приноса, тако и у погледу рентабилитета.

Уговорима о кооперацији у пољопривреди требало би да се постигне постепени и трајни пораст животног стандарда радног сељака који ће он остваривати у процесу заједничке производње са социјалистичким сектором. Наравно, при томе би требало да то побољшање буде резултат повећања продуктивности његовог личног рада а не повећања ренте. Дуготрајном производном сарадњом сељак ће се све више оријентисати на пољопривредну организацију, на савремен начин производње. Кроз све потпунији развитак ове сарадње њему ће постати ближи колективан рад и заједничка производња на већим комплексима земље, а одатле је само један корак до потпуног социјалистичког преображаја села. На овај начин добровољним ангажовањем сељака путем уговора о кооперацији у пољопривреди постепено се решава сељачко питање на један хуманији и безболнији начин у условима социјалистичке изградње, избегавањем свих принудних, административних и других мера политичког притиска.

IV. *Закључак.* — Природно је да ће у кооперацији бити и колебања. Сељаци ће тежити да ови уговорни односи буду што краћи, нека врста пробе да ли се исплати ступати у кооперативне односе или не. Затим, већ има случајева да сељак закључи уговор о кооперацији само да би на тај начин побољшао своју парцелу дубоким орањем, вештачким ђубривом и другим агротехничким мерама, а затим не продужује важност уговора за наредне године, сматрајући да је постигао свој циљ. Стога би било врло значајно, нарочито са друштвеног и економског гледишта, да се уговори о кооперацији закључују на што дужи рок, да представљају дужи, устаљенији однос уговорних страна у процесу пољопривредне производње. Само у току једне дуготрајније и лојалне сарадње може се у конкретном случају оценити корист која се постигла и евентуално отклонити недостаци у уговору.

Из изложеног не би требало схватити да су кооперација као друштвено-економска мера и уговор о кооперацији као правно средство за њено остварење довољни да омогуће успостављање нових друштвених односа на селу. То питање је, као што смо истакли, врло сложено и то било са економског, друштвено-политичког или правног гледишта. Уосталом, знамо да је и индустријализација једна од мера која такође решава

(24) Љубо Вожић: Аграрна политика са основима земљорадничког задругарства, Сарајево, 1960, с. 70.

низ питања из области пољопривреде. Међутим, кооперација је у нашим условима основна и неопходна мера без које би тешко могли замислити даљи развитак социјалистичких производних снага и односа на нашем селу. Она постепено ствара услове, како материјалне, тако и социјалне за изградњу социјалистичког села.

Уговор о кооперацији у пољопривреди као правно средство може много да учини да кооперативни односи буду што боље и правилније постављени а самим тим и да објективно допринесе даљем и бржем успостављању нових, социјалистичких односа на нашем селу. Уговор о кооперацији је објективан показатељ до ког степена се дошло у развоју тих нових односа и у којој мери је сарадња и савремен процес производње остварен. Стога је и потребно правилно уочити значај овога уговора у склопу мера за успостављање нових друштвених односа на селу, не прецењујући његов домашај али стално водећи рачуна да би требало да његове одредбе убрзају овај започети процес.

Радомир Ђуровић

НАПОМЕНЕ О ПРЕДИСТОРИЈИ СТВАРАЊА ЈУГОСЛОВЕНСКЕ ДРЖАВЕ

Стварање прве заједничке државе југословенских народа везано је за период првог светског рата (1914—1918); избијањем рата југословенско питање, као питање ослобођења и уједињења југословенских народа у једну државу, дошло је у акутну фазу и у зависност од исхода рата. Тада се почела стварати Југославија — у оружаним и политичким борбама српског и других југословенских народа против Аустро-Угарске монархије, у међусобним споразумевањима и споровима буржоаских представника Србије и буржоаских представника југословенских народа са територије Аустро-Угарске, у договорима и у сукобима интереса између сила Антанте, у њиховим међусобним односима и у њиховим односима према југословенским политичким факторима. Сав тај комплекс односа и збивања улази у процес стварања Југославије, чини историју стварања прве југословенске државе.

Постоји, међутим, једна претходна фаза, једна *предисторија* стварања Југославије, која је претходила, претежно на идејном и културном плану, непосредним војним и политичким акцијама у току рата, и која је на одређен начин и у одређеној мери такође допринела стварању југословенске државе.

Како би требало гледати на ту предисторију, на те корене југословенства: од када они почињу, у чему је њихова стварна садржина и какав је њихов историјски значај, њихов допринос настанку југословенске државе у 1918.

I. — У југословенској историографији не постоји јединствено гледање на корене југословенства и југословенске државе. Нема сагласности међу историчарима и писцима уопште ни у погледу времена из кога поти-